

Машталір В. В., доктор історичних наук, професор (0000-0002-8132-217X)
Іващенко А. М., кандидат технічних наук, доцент (0000-0002-8131-5463)
Уварова Т. В., кандидат технічних наук, старший дослідник (0000-0003-2388-4059)

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України, Київ

Від всеохоплюючої до комплексної оборони: пошук моделі для України

Резюме. У статті досліджуються моделі національної оборони від закінчення Другої світової війни до війни РФ проти України. Розглянуто поступовий розвиток моделей національної оборони з урахуванням безпекового середовища, що склалося з лютого 2022 р. та практичні аспекти імплементації цих моделей. Пропонуються рекомендації, які необхідно враховувати в поточному воєнно-політичному та науковому дискурсі щодо майбутньої моделі оборони України.

Ключові слова: національна оборона; модель оборони; перехідна модель оборони, стратегічна оборона; всеохоплююча оборона (Total Defence); цивільно-військова інтеграція (Civil-Military Integration, CMI); воєнно-цивільне об'єднання (Military-Civil Fusion, MCF); комплексна оборона (Comprehensive Defence); інтегрована оборона (Integrated Defence System).

Постановка проблеми. Порівняно з війнами XIX–XX століть, війни XXI століття актуалізували зворотний логістичний та інноваційний потік: цивільний сектор став важливим джерелом спроможностей, ресурсів і інновацій на полі бою. Причиною цього стала зміна характеру сучасної війни [1]: ведення бойових дій у багатодоменному просторі, швидке впровадження нових технологій, зростання показників стратегічної глибини оборони, бойових втрат озброєння, ресурсної бази та складності логістики. Україна не може дозволити собі класичну, високовартісну модель стратегічної оборони, де повний цикл стратегічного планування – від стратегії до озброєння і ресурсів, – триває роками. Натомість асиметричний підхід спонукає інтегрувати наявні цивільні спроможності, ресурси і технології в нові бойові конфігурації, які не мають прямих аналогів у силах оборони інших, навіть високорозвинутих країнах. Це створює умови для розбудови унікальної моделі національної оборони України, такої, що ґрунтується не на наявних воєнних спроможностях і ресурсах, а на інноваціях і широкому застосуванні цивільних ресурсів та технологій у бойовій логіці. У стратегічному вимірі це означає перехід від моделі всеохоплюючої оборони до моделі адаптованої комплексної оборони, розширеної до умов реальної поточної безпекової ситуації. Така модель потребує як розвитку воєнно-теоретичних засад, так і розроблення концепції сучасної системи національної оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем побудови моделі національної оборони присвячені численні праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців [2–12].

У монографії [2] наведено результати системного аналізу сучасних концепцій стримування в контексті забезпечення національної оборони. Крім класичного стримування, в роботі розглядаються інші типи стримування, засновані на запереченні, делегітимізації, збільшенні витрат, дезінформації, а також інтегроване, кумулятивне, кібернетичне, терористичне, гібридне, комплексне, міждоменне, адаптоване та розширене стримування. Автори пропонують низку нових концепцій стримування та розширену бібліографію. Як проблемне питання досліджують достатність моделі оборони, яка заснована на стримуванні, для забезпечення національної безпеки, враховуючи сучасні виклики та загрози.

Монографія відомого науковими працями з вивчення холодної війни та двадцятирічним досвідом викладання університетського навчального курсу з формування національної (великої) стратегії професора Єльського університету Джона Льюїса Геддіса [3] присвячена мистецтву державного управління, методам балансування високих цілей з наявними спроможностями, адаптивності та врахуванню досвіду перемог і невдач. Автор проводить аналіз теорії і практики національної безпеки і

оборони від давнього світу до Другої світової війни.

Монографія [4] призначена для розробників сучасних воєнних стратегій. У роботі досліджено мінливу і регулярну складову характеру війни, визначено основні тренди потенційних воєнних конфліктів найближчого десятиліття, напрями вдосконалення стратегій і доктрин оборони та ведення війни, трансформації і адаптації моделі оборони та збройних сил.

Дослідник Національної академії оборони Латвії у статті [5] надає огляд розвитку сучасних концепцій національної оборони країн Європи. Обґрунтовує необхідність переходу європейських країн на концепцію комплексної оборони, визначає дві нові фундаментальні складові комплексної оборони: національний опір та національна стійкість, пропонує доповнити діючий перелік (каталог) оборонних спроможностей спроможностями суспільства чинити опір і його стійкістю.

У статті [6] автори констатують швидкий розвиток оборонних спроможностей протягом останніх тридцяти років. Зазначають, що розвиток сучасної теорії національної оборони, її структурованої концепції і моделі відстає. Однак, незважаючи на цей дисбаланс, країни світу постійно витрачають значні ресурси на розвиток оборони. Автори також обґрунтовують основні наукові підходи до розроблення концепції національної оборони і оборонного потенціалу. Показують, що взаємодія між технологіями і соціальними компонентами оборони є особливо слабкою, а відповідні теорії та методи із суміжних галузей не враховуються. Доказують важливість урахування у подальшому розвитку концепції і моделі оборони не тільки положень воєнної науки, а й інших галузей знань. Обґрунтовують потенційний кластер міждисциплінарних досліджень, необхідний під час розроблення концепції і моделі оборони.

У статті [7] розглядається модель комплексної оборони Латвії, заснованої на загальносуспільному підході до протистояння гібридним загрозам.

У роботі [8] автор досліджує модель комплексної оборони Фінляндії. Зазначає, що країна має тривалий досвід поєднання військових і невійськових аспектів оборони. Під час холодної війни цей досвід був покладений у концепцію “тотальної оборони”

– мобілізації всього суспільства для досягнення воєнних цілей.

Дослідник з університету оборони Литви у статті [10] визначає три базові складові тотальної оборони: зміцнення національного воєнного потенціалу, розвиток інфраструктури для розміщення військ союзників та участь суспільства в національній обороні. Підкреслює, що незважаючи на значне збільшення витрат на оборону, участь суспільства у національній обороні залишається обмеженою, оскільки стратегія національного спротиву незатверджена, а участь громадян, неурядових організацій та приватного сектору в національній обороні залишається формальною.

Китайські дослідники з Тайпею у статті [11] проводять аналіз практики цивільно-військової інтеграції Китаю та її перехід до військово-цивільного об'єднання. Автори розкривають сутність нової концепції, наводять чинники, які спонукали Китай її впровадити та як це було реалізовано практично, визначають напрями подальшого розвитку китайської моделі оборони. Також стверджують, що політичні цілі Китаю щодо воєнної трансформації та самодостатні оборонно-промислової бази стали основними чинниками переходу від концепції військово-цивільної інтеграції до концепції цивільно-військового об'єднання.

У праці [12] досліджено роль і місце енергетичного комплексу в моделі комплексної національної оборони та особливості взаємодії між воєнними і цивільними секторами оборони. Енергетична безпека є важливим містком між національною стійкістю та комплексною національною обороною. Конфігурація енергетичної системи має забезпечувати її спроможності підтримувати оборонні зусилля. Методика дослідження включає два етапи: розроблення показників оцінювання енергетичної безпеки під час розроблення моделі комплексної національної оборони та якісне оцінювання впливу на енергетичну безпеку різних сценаріїв розвитку енергетики. Дослідження визначає, що цивільна інфраструктура рідко конфігурується або розвивається з акцентом на оборону, однак існують позитивні системні ефекти для оборони під час збільшення диверсифікації енергетичної системи, особливо в умовах обмеження зовнішнього постачання та вірогідних масштабних руйнувань у разі збройної агресії. Однак такі зміни в

енергетичній системі мають бути враховані під час вибору моделі оборони, стратегії ведення війни, впровадженні нових тактичних прийомів і технологій.

Однак у розглянутих наукових працях не враховано низку нових трендів і змін у підходах до організації сучасної системи національної оборони, які були практично перевірені та підтверджені під час протидії широкомасштабній російської агресії проти України.

Метою статті є дослідження сучасних моделей національної оборони та розроблення рекомендацій щодо визначення ефективної моделі національної оборони України з урахуванням поточного безпекового середовища.

Обмеження та припущення.

Дослідження зосереджено на порівняльному аналізі моделей і рішень, прийнятих у сфері оборони різних країн світу. У процесі дослідження використовуються загальнодоступні документи, які визначають політику, стратегії та концепції і моделі оборони в умовах протидії переважаючому противнику. Цифри та тенденції, пов'язані з обґрунтуванням моделі оборони, взяті з відкритих офіційних джерел. Аналітичні звіти зарубіжних дослідних центрів з питань безпеки і оборони підтверджують достовірність отриманих результатів та посилюють аргументацію.

Хоча відношення провідних країн світу до виконання Будапештського меморандуму, недієздатність сучасної системи нерозповсюдження ядерної зброї, зміна політики США з питань міжнародної безпеки, призвели до зростання кількості держав (Німеччина, Польща, країни Балтії, Південна Корея, Японія, Тайвань, Австралія, М'янма, Бразилія, Іран), які розглядають можливість виготовлення, придбання або розміщення на власній території ядерної зброї, робити висновки щодо потенційного впливу ядерної зброї на вибір майбутньої моделі оборони України уявляється передчасним. З огляду на це, для цілей цієї статті згадану тему було навмисно уникнуто.

Виклад основного матеріалу.

1. Моделі національної оборони

Модель воєнно-стратегічної оборони

Воєнно-стратегічна оборона – один з класичних концептів стратегії національної безпеки або воєнної стратегії. Метою стратегічної оборони є запобігання, опір чи відбиття широкомасштабної агресії, яка здійснюється у наземному, морському,

повітряному та кібердоменах шляхом вторгнення або нападу, або як атаки у ході кібервійни. Воєнно-стратегічна оборона може включати нанесення превентивних ударів. У воєнному контексті стратегічної обороною вважається війна, яка може тривати від кількох днів до кількох поколінь, або окремі воєнні кампанії під час війни, що включають низку операцій, розділених у часі та просторі, і з певною спільною досяжною метою, для яких виділена певна частина наявних збройних сил. Як кампанія, стратегічна оборона може складатися з кількох битв, деякі з них можуть бути наступальними за природою, або можуть виникнути внаслідок відходу на нові позиції, оточення, або облоги сторони, яка захищається, спрямовані на забезпечення стратегічної ініціативи [13].

Як правило, модель стратегічної оборони включає політичне та воєнне керівництво, організації сектору безпеки і оборони [14]. Значна кількість держав світу у мирний час метою своєї воєнної політики визначає організацію і забезпечення стратегічної оборони.

Модель тотальної (всеохоплюючої) оборони

Історично тотальна, або всеохоплююча, оборона (total defence) передбачає участь цивільного населення у війні, яку веде держава. Основою концепції тотальної оборони є те, що у разі загрози або початку війни держава здійснює швидку та результативну мобілізацію необхідної кількості людей, здатних і підготовлених до ведення бойових дій. Концепція тотальної оборони передбачає економію ресурсів завдяки усуненню необхідності утримувати багаточисельні регулярні збройні сили. Тому тотальна оборона вважається ефективним рішенням для малих і середніх держав і сприймається як модель, яка забезпечує самодостатність у сфері оборони. У процесі реалізації такої моделі враховуються характеристики потенційного театру бойових дій, який сприяє обороні. Найскладнішими елементами тотальної оборони зазвичай є протиповітряна, територіальна та цивільна оборона [15].

Сучасна концепція тотальної оборони базується на досвіді холодної війни. Наявні концептуальні та організаційні документи різних країн підкреслюють складність загроз і визначають необхідні дії щодо реагування на них, як основні передумови тотальної оборони.

Модель комплексної оборони (Comprehensive Defence)

Одночасно зі змінами у характері сучасних війн, стратегії ведення війни та тактики бойових дій, моделі національної оборони також динамічно змінюються. Ці зміни обумовлюють перехід до наступного рівня – комплексної національної оборони. Комплексне розуміння оборони означає, що суспільство (цивільний сектор) організовано та підготовлено для захисту держави від усіх форм нападу, як військового, так і невійськового характеру.

Незалежно від характеру загроз, комплексна модель національної оборони включає як стратегічну (традиційну) воєнну оборону, тотальну (всеохоплюючу) оборону, так і нові системні аспекти національної оборони: стримування, національну стійкість, національний спротив, територіальну оборону, міжнародне співробітництво і партнерство, спроможності цивільного сектору, психологічний захист, внутрішню безпеку та спільне використання ресурсів. Комплексна оборона охоплює захист від військових і невійськових загроз та включає як воєнні, так і невоєнні дії у всій множині доменів протиборства.

Характерною рисою моделі комплексної оборони є скоординована участь державних установ, приватного сектору, громадських організацій та окремих громадян у підготовці до оборони та її проведенні.

На практиці здійснити перехід від моделі тотальної до моделі комплексної оборони дуже складно. Тому в окремих, особливо потужних з воєнної точки зору країнах з амбітними політичними цілями впроваджуються проміжні перехідні моделі. До них можна віднести модель національної оборони США на основі цивільно-військової інтеграції (Civil-Military Integration, CMI) та модель національної оборони Китаю на основі військово-цивільного об'єднання (Military-Civil Fusion, MCF). Інші держави, як правило, розробляють і впроваджують окремі елементи моделі комплексної оборони.

Перехід від моделі тотальної оборони до моделі комплексної оборони визначається еволюцією сучасної війни і дає змогу досягти оптимального балансу у використанні воєнних і цивільних ресурсів для забезпечення національної оборони, національного відродження і технологічного прогресу.

Крім розглянутих моделей, у науковій літературі за тематикою та низці офіційних документів використовується термін

“інтегрована оборона” (Integrated Defence System, IDS). У межах цього дослідження під системою інтегрованої оборони будемо розуміти організаційну, інформаційну або технічну підсистему, яка забезпечує спільне (інтегроване) функціонування окремих складових системи національної оборони. Системи інтегрованої оборони можуть бути складовими будь-якої моделі оборони – від стратегічної до комплексної. Прикладом сучасної системи інтегрованої оборони може бути модульна система Palantir Edge AI – набір універсальних алгоритмів, які налаштовуються під окремі завдання з різними наборами даних. Використовується як система ситуативної обізнаності (типу української розробки Delta), яка дає змогу автоматично обробляти різні джерела та наносити інформацію на карту, проводити OSINT-дослідження на основі алгоритмів штучного інтелекту.

Порівняння сучасних моделей національної оборони наведено в таблиці 1.

2. Приклади впровадження моделей національної оборони

2.1. Модель тотальної (всеохоплюючої) оборони

Тотальна оборона покладена в основу воєнної стратегії країн Північної Європи. Так, національне законодавство Швеції до тотальної оборони відносить усі види діяльності, необхідні для підготовки країни до війни. У цьому підході оборона включає два взаємодоповнюючі види діяльності: безпосередньо воєнну та цивільну (цивільна оборона). Модель тотальної оборони Данії передбачає використання всіх ресурсів для підтримки організованого, функціонального суспільства та захисту людей і національного майна. Протидія складному характеру сучасних загроз потребує спільних рішень і тісної координації між відповідальними міжнародними і національними органами влади [16] Термін “тотальна оборона” також використовується в основоположних документах оборонної політики Литви, у яких наголошується, що оборона Литви є тотальною та безумовною. Тотальна оборона означає, що не лише національні збройні сили та сили союзників НАТО захищають Литву, а також передбачає, що всі національні ресурси мобілізовані для національної оборони, і що кожен громадянин Литви та нація в цілому чинитимуть опір усіма дозволеними міжнародним правом способами. Тотальна оборона Литви включає традиційну оборону воєнними засобами та участь невійськових

установ і суспільства в цивільному русі опору [17].

Розуміння національної оборони Естонії призводить до інтеграції національної воєнної оборони, діяльності всіх урядових міністерств, участі суспільства в національній обороні та захисту населення в межах комплексного підходу до національної оборони [18]. Такий підхід до національної оборони передбачає використання спільних зусиль збройних сил, установ та суспільства всієї країни для забезпечення безпеки Естонії у разі загрози воєнної агресії.

Модель тотальної оборони також впроваджена в неєвропейських країнах. Сінгапур прийняв концепцію тотальної

оборони через прогнозовані зміни в характері збройних конфліктів, обмежені державні ресурси, характер суспільства та розміри держави. Можливості тотальної оборони охоплюють не лише збройні сили Сінгапуру, а й цивільне населення. Кожен сектор суспільства мобілізований та відіграє певну роль у забезпеченні безпеки і оборони Сінгапуру від усіх форм нападу, як військового, так і невійськового. Сінгапурська концепція тотальної оборони розрізняє шість сфер діяльності, включаючи воєнну оборону, цивільну оборону, економічну оборону, соціальну оборону, а також цифрову та психологічну оборону [19].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика сучасних моделей національної оборони

Модель оборони	Тип системи управління	Ресурси	Домени	Сильні сторони	Слабкі сторони	Впровадження
Воєнно-стратегічна	Військове командування	Військові	Основні (наземний, повітряний, морський)	Високий рівень готовності, висока вартість	Висока вартість, обмежена стійкість	Європейські країни-члени НАТО
Всеоохоплююча (Total Defence)	Військове командування	Військові Цивільні (частково, по мобілізації)	Основні, Кібер	Зниження вартості, підвищення стійкості	Збільшення часу на приведення у вищі ступені готовності Зниження ефективності	Європейські країни, які не були членами НАТО
Цивільно-військова інтеграція (Civil-Military Integration)	Військове (стратегічний рівень) Інтегроване	Військові, Цивільні	Основні Кібер	Зниження вартості, підвищення стійкості і готовності		США
Воєнно-цивільне об'єднання (Military-Civil Fusion)	Військове (стратегічний рівень) Об'єднане Цивільне	Військові, Цивільні Приватні	Основні Кібер Економічний	Висока стійкість, об'єднання ресурсів	Складність Системи управління і планування	Китай
Комплексна (Comprehensive Defence)	Комбіноване мереже-центричне	Військові Цивільні державні Муніципальні, Територіальні громад, Приватні	Всі	Доступ і управління всіма національними ресурсами	Висока складність системи управління і планування	На етапі впровадження

2.2. Моделі комплексної оборони (Comprehensive Defence)

На теперішній час жодна з країн світу не впровадила модель комплексної оборони в повному обсязі. Однак окремі країни, які мають геополітичні амбіції та потужні збройні сили, активно впроваджують проміжні моделі національної оборони, а саме: модель оборони на основі цивільно-військової інтеграції та модель оборони на основі військово-цивільного об'єднання.

2.2.1 Модель оборони на основі цивільно-військової інтеграції

Трансформація національної оборони США від стратегічної до комплексної моделі розпочалася в 1990-х роках із запровадження Концепції цивільно-військової інтеграції [20]. Мета концепції – об'єднання оборонної та комерційної технологічно-промислової баз та створення єдиної національної технологічно-промислової бази, яка передбачає спільне використання технологій, процесів та ресурсів

військового і цивільного секторів для забезпечення національної безпеки та економічної конкурентоспроможності. Проведена трансформація забезпечила зростання спроможностей комерційної промислової бази до рівня, який перевищував спроможності оборонно-промислової бази. У разі широкомасштабної війни і бойових дій високої інтенсивності спроможностей тільки оборонно-промислової бази було явно недостатньо.

По суті, цивільно-військова інтеграція – це багатогранна концепція, яка базується на сильних сторонах як військового, так і цивільного секторів для досягнення цілей національної оборони та забезпечення зростання економіки. Для успішного впровадження цієї концепції необхідно ретельне врахування правових, регуляторних, етичних та операційних проблем.

За останні 30 років США здійснили значну роботу в цьому напрямі та суттєво розширили кількість питань цивільно-військової інтеграції. Було проведено понад 6 000 різних конференцій, навчань і проєктів щодо теоретичного та практичного розвитку питань цивільно-військової інтеграції. Їх опис та аналіз виходять далеко за межі цієї статті. Як приклад, розглянемо один з останніх проєктів цивільно-військової інтеграції, особливо актуальних для України.

З 2022 року Об'єднане управління боротьби з малими безпілотними літальними системами армії США (JCO) та аналітичний центр RAND Corporation провели шість воєнних ігор щодо вивчення питань захисту населених пунктів, об'єктів критичної інфраструктури та воєнних баз від застосування ударних дронів. Метою ігор був пошук креативних рішень підвищення ефективності збройних сил і національної гвардії у реагуванні на масовані атаки дронами. У навчаннях також досліджувалося як об'єднані військові служби та державні установи можуть максимізувати обмін даними та ситуаційну обізнаність, а також як результативно використовувати технології боротьби з дронами, такі як глушіння сигналів GPS та обмеження у роботі мобільного зв'язку та Інтернету.

У звіті RAND Corporation [21] зазначається, що ключовий висновок проведених навчань полягає в тому, що захист населених пунктів, об'єктів інфраструктури та внутрішніх воєнних баз не може бути виключно завданням військових. Крім того, на навчаннях підтверджені такі висновки:

результативність ідеї створення “груп для боротьби з дронами”, які складаються з мобільних систем боротьби з безпілотниками та навченого персоналу, розгортаються за допомогою цивільних (державних і комерційних) ресурсів за потреби;

підвищення ефективності груп досягається їх підсиленням засобами глушіння, мікрохвильовою та лазерною зброєю, а також кінетичною зброєю, такою як кулемети;

у перспективі групи мають стати елементом системи багаторівневого захисту населених пунктів та об'єктів інфраструктури;

актуальність створення системи інтеграції, забезпечення та синхронізації заходів і дій державних, місцевих, територіальних органів влади та громад для протидії дронам у містах, на воєнних базах або поблизу них, однак це, зі свого боку, потребує вирішення низки юрисдикційних і комунікаційних питань;

визначена провідна роль Національної гвардії у захисті населених пунктів, об'єктів інфраструктури і воєнних баз від ударів дронами;

особливо цінними були 6 групи цивільної підтримки Національної гвардії, які доступні цілодобово, можуть бути розгорнуті протягом 90 хвилин і “мають достатні бюджети, які можуть компенсувати витрати на оснащення та навчання для операцій проти безпілотників”.

2.2.2. Модель оборони на основі військово-цивільного об'єднання

Протягом десятиліть Китай готує своє суспільство до війни. За допомогою патріотичного виховання, ідеологічної дисципліни та механізмів соціального контролю Пекін виховав населення, привчене підтримувати державу у війні. З іншого боку, спроможності китайських збройних сил залежать від загальнонаціональної підтримки для швидкого розгортання і тривалого забезпечення. Китайські військові визнають, що сучасні конфлікти все більше стирають межу між військовими і цивільними, а взаємозв'язок між цивільною і військовою сферами стає особливо важливим. Стратегія Тайваню була протилежною: деполітизація, демілітаризація та сподівання на стримування через союзництво з іншими державами. Ця розбіжність може стати для Тайваню катастрофічною [22].

Ще за часів Мао Китай почав дублювати і впроваджувати окремі елементи американської моделі національної оборони

на основі цивільно-військової інтеграції. Перехід до моделі на основі військово-цивільного об'єднання (моделі MCF) підкреслює еволюцію стратегічних пріоритетів Китаю. Попередня "Ініціатива про воєнну модернізацію" (цивільно-військова інтеграція) була зосереджена на використанні оборонних підприємств для цивільних потреб. Модель MCF чітко визначила зворотне: використання комерційних технологічних досягнень для досягнення воєнних цілей.

У 2014 р. Сі Цзіньпін закладає модель MCF в основу національної стратегії безпеки [23]. У 2017 р. було поставлено нове завдання "сформувати поглиблену модель військово-цивільної об'єднання, побудувати інтегровану воєнно-цивільну стратегічну систему національної оборони та розвинути її спроможності", керуючись стратегічним мисленням та сприяючи поглибленому впровадженню стратегії MCF [24]. До моделі MCF включаються такі сфери, як будівництво, наука, освіта, виробництво зброї, соціалізація військової підтримки та мобілізація для національної оборони [25]. Сі закликає "розробити інтегровані національні стратегії та інтегровані стратегічні спроможності" [24]. Таким чином, "інтеграція національної оборони та воєнного будівництва в національну систему економічного та соціального розвитку" стала фундаментом китайської стратегії національної безпеки [26].

У 2021–2025 рр. у межах виконання завдань 14-го п'ятирічного циклу стратегічного планування детально визначаються процедури об'єднання військового і цивільного секторів для досягнення самодостатності та глибокого поєднання цивільних і військових ресурсів, як ключового компонента національної стратегії Китаю. У модель MCF включаються нові сфери: дослідження океану, аерокосмічна, кіберпростору, біології, нової енергетики, штучного інтелекту та квантової науки і технологій, упроваджується спільне використання ресурсів військових і цивільних науково-дослідних установ [27]. Як результат, оборонно-промислова база Китаю різко зростає. У звіті SIPRI щодо провідних компаній-виробників озброєння у світі зазначається, що три з десяти найкращих та шість з п'ятнадцяти найкращих – китайські [28]. Зростання та реформування оборонно-промислової бази є прямим результатом зусиль щодо впровадження моделі MCF протягом майже трьох десятиліть.

Модель MCF вважається ключовою концепцією для досягнення стратегічних цілей Китаю, швидкої модернізації збройних сил, реалізації "китайської мрії", досягнення самодостатності у виробництві оборонної продукції та утвердження китайської воєнної могутності на світовій арені [29].

2.2.3. Модель комплексної оборони Латвії

Латвія визначає свій підхід до оборони як комплексний [30]. Модель комплексної оборони Латвії визначає такі складові: військовий потенціал, державно-приватне співробітництво, державну освіту, цивільну оборону, стратегічні комунікації, економічну стійкість, психологічну стійкість.

2.2.4. Модель колективної оборони НАТО

Лідери НАТО у Декларації Вашингтонського саміту 2024 р. [31] зобов'язались інтегрувати цивільне і оборонне планування, підвищити стійкість критично важливої інфраструктури та ланцюгів постачання.

3. Воєнно-цивільне об'єднання для протидії широкомасштабній агресії: український досвід

Стратегія воєнної безпеки України 2021 р. [32] вводить термін "всеохоплююча оборона України", як комплекс заходів, основний зміст яких полягає у:

превентивних діях і стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі;

використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо);

застосуванні всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права.

Завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України будується на засадах стримування, стійкості та взаємодії.

Широкомасштабна агресія росії проти України внесла суттєві зміни на погляди щодо оборони. У повному обсязі вплив російсько-української війни на об'єднання воєнних і цивільних спроможностей можливо повністю оцінити тільки після закінчення війни. Проте вже проглядається низка реалій, які

визначатимуть майбутню модель оборони України, організацію воєнно-промислового комплексу, структуру оборонних видатків, напрями подальшого розвитку Сил оборони України, розподіл відповідальності щодо завдань національної оборони між воєнним і цивільним секторами, структуру та чисельність Збройних Сил України й інше.

На сьогодні вже можливо визначити декілька напрямів успішного об'єднання воєнних і цивільних спроможностей. До них відносяться: виготовлення і модернізація безпілотних і безекіпажних бойових систем, розвідка, логістика.

Уряд України дозволив фінансувати цивільні компанії та постачати безпілотники безпосередньо в бригади Сил оборони. Це дало змогу підрозділам безпілотних систем спільно з розробниками тестувати нові вироби безпосередньо на полі бою. Станом на початок 2025 р. в Україні налічувалось понад 400 компаній, більшість із яких приватні, які виробляють різні безпілотники для Сил оборони. Об'єднання цивільних і військових спроможностей за цим напрямом дозволило сформулювати стійку, територіально розподілену мережу виробників безпілотних систем.

Провідні держави світу тривалий час були монополістами в галузі розвідки, використовуючи складні методи збору та аналізу. Бар'єри для входу були високими та потребували значних ресурсів на побудову супутникових мереж, розгортання мереж агентурної розвідки та впровадження спеціалізованих аналітичних спроможностей. На теперішній час державна монополія зникла, спроможності розвідки по відкритих джерелах (OSINT), які раніше потребували величезних державних інвестицій, доступні цивільному сектору і недержавним суб'єктам. Суб'єкти з меншими ресурсами можуть застосовувати складні розвідувальні спроможності без відповідної інституційної інфраструктури. Незалежні аналітики всі частіше демонструють спроможності, які конкурують з державними розвідувальними і аналітичними структурами. Воєнно-цивільне об'єднання у розвідці ґрунтується на трьох взаємопов'язаних трендах: технологічна доступність, методологічна прозорість і доступність аналітичних інструментів. Разом ці фактори перетворили спроможності, які колись потребували мільярдних державних інвестицій, на доступні опції для будь-якого мотивованого учасника OSINT-спільноти з доступом до Інтернету та певними аналітичними і технічними навичками.

Комерційні супутники Maxar, Planet та BlackSky надають знімки з субметровою роздільною здатністю і потребують мінімальних комерційних підписок для щоденного доступу. Колишня виключна перевага держав з космічними програмами нівельована, роздільна здатність та покриття комерційних супутників постійно покращується. Прозорість методології є не менш важливою. Методи, які колись ретельно охоронялися в розвідувальних службах, тепер відкрито викладаються на онлайн-курсах, навчальних посібниках на YouTube та у спеціалізованих Інтернет-спільнотах. Група DeepState, яка розробила власні методології з відкритим кодом для відстеження переміщення військ на полі бою, конкурує зі спроможностями державного сектору.

Дослідження RAND та Конгресу США показують, що невеликі групи OSINT можуть генерувати до 70–90 % аналітичної закритої інформації, працюючи приблизно за 2 % від вартості такої інформації від воєнної розвідки. Це співвідношення “витрати-результативність” досягає найбільшого значення за такими напрямками, як аналіз моделей оборони, прогнозування розвитку війни, документування воєнних злочинів, відстеження ухилення від санкцій. Ці функції є центральними в сучасних війнах.

Успіх Bellingcat як недержавної розвідувальної організації являє собою зміну парадигми проведення складного аналізу моделі оборони поза традиційними аналітичними структурами. Методологія Bellingcat демонструє, як мережеві підходи можуть замінити традиційні методи стратегічного аналізу. Замість формування комплексних власних спроможностей, Bellingcat використовує глобальну мережу учасників зі спеціалізованими навичками в таких галузях, як аналіз супутникових знімків, ідентифікація озброєння, візуалізація даних та регіональна воєнно-політична обстановка. Мережева модель, де спроможності формуються завдяки горизонтальним зв'язкам, а не централізації, створює організаційну стійкість та аналітичну глибину, що перевищує те, чого могли б досягти традиційні державні аналітичні структури.

Для побудови результативної моделі оборони мережева структура створює безпрецедентні стратегічні спроможності. Отримана внаслідок упровадження мережевої структури асиметрія фундаментально впливає на модель оборони, зменшує інформаційні переваги супротивника.

Актуальність забезпечення адекватної логістики ставить питання, як доставляти критично важливі вантажі в район активних бойових дій. Забезпечення Сил оборони спроможностями і потенціалом для швидкого транспортування боєприпасів, палива і постачання до міста призначення має вирішальне значення для організації протидії агресору. Оскільки попередні документи стратегічного планування не зосереджуються на транспортних можливостях (хоча і є окремі згадки), проблема існує. Сили оборони стикаються з обмеженнями у швидкому перекиданні вантажів і особового складу по території країни на постійній основі в зоні інтенсивних бойових дій. Для заповнення дефіциту широко використовуються цивільні транспортні засоби. Водночас, їх застосування в прифронтових районах ускладнено через юридично-правові та безпекові причини.

4. Проблемні питання впровадження нової моделі національної оборони

Воєнно-політичне керівництво та громадські діячі України все частіше звертаються до наративу, що надійну національну безпеку і оборону можуть забезпечити тільки Збройні Сили України та український народ. Разом з тим, економічні обмеження внаслідок тривалої війни, значні витрати на відновлення країни, виробництво та придбання озброєння і військової техніки, соціальну підтримку ветеранів та інвалідів російсько-української війни навряд чи забезпечать можливість утримання поточної чисельності Збройних Сил України. За таких умов особливу актуальним є обґрунтування та впровадження результативної моделі оборони України. З об'єктивних причин жодна з розглянутих вище моделей національної оборони не може бути застосована в Україні. Постає проблема теоретичного обґрунтування нових засад і складових сучасної моделі оборони України. До нової моделі оборони доцільно включити такі елементи, як стримування, національна стійкість, національний спротив, територіальна оборона, міжнародне співробітництво (постійні та тимчасові альянси з питань безпеки і оборони, двостороннє співробітництво), цивільна оборона включно з протидроновим захистом, інформаційна та кібербезпека, органи управління активним резервом та організації призову, управління державними і приватними ресурсами в особливий період, підготовка і безпека критичної та цивільної інфраструктури. В основу нової моделі оборони пропонується включити цивільно-

військове об'єднання. Необхідно врахувати історичний досвід українського народу: організацію життя і ведення війни Запорізької Сечі (др. половина XVI – кінець XVIII ст.), військових поселень півдня України (1817–1857 рр.). Окремі елементи досвіду СРСР з управління воєнними і цивільними секторами з одного центру, підготовці цивільної інфраструктури і населення до війни, з урахуванням змін у характері війни, також можуть стати корисними.

Низка великих українських міст (Харків, Суми, Запоріжжя, Херсон) знаходяться в ближній зоні до тимчасово окупованих територій. Організувати їх повноцінне функціонування можливо буде тільки на основі постійного об'єднання цивільних і військових спроможностей на постійній основі. Україна не зможе підтримувати чисельні збройні сили, однак наявність значного, чисельністю 1–2 млн осіб оперативного високопідготовленого і оснащеного резерву стане суттєвим аргументом стримування агресора.

Необхідно переглянути процеси стратегічного і оборонного планування. Американська система PPBSE, яка покладена в основу системи стратегічного і оборонного планування в Україні, безумовно, відіграла свою роль. Однак це розробка 60-х років минулого століття, яка була замовлена і реалізована після того, як США програли війну у В'єтнамі. Сучасні війни мають вже зовсім інший характер.

На жаль, планування на основі спроможностей унаслідок своєї складності та орієнтації певним чином на експедиційні сили, не знайшло практичного розповсюдження. У разі необхідності врахування під час планування оборони цивільних спроможностей і ресурсів ця система стане ще складнішою і її результативність буде знижена. У процесі розроблення сучасної моделі оборони потрібен пошук інших, більш об'єктивних і зрозумілих показників.

Висновки. Отже, розроблення сучасної результативної моделі національної оборони України є міждисциплінарною, комплексною проблемою. Як попередній варіант, можлива комбінація окремих елементів з апробованих моделей оборони інших країн. Однак зрештою Україна змушена буде пройти власний шлях через спроби та помилки під час розроблення моделі та становлення сучасної оборони. Але перед цим необхідно знайти відповіді на

проблемні питання, поставленні авторами вище, та врахувати наведені рекомендації.

У подальшому передбачається на основі методів стратегічного аналізу та оцінювання політичної, воєнної, економічної, соціальної, інформаційної та інфраструктурної складових, безпекового середовища та часу (метод PMESII-PT) надати порівняльні оцінки результативності моделей національної оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Іващенко А. М., Уварова Т. В. Адаптація воєнної стратегії: приклади російсько-української війни // Теоретико-прикладні аспекти російсько-української війни: всеохоплююча оборона, розвиток та посилення спроможностей : монографія / колектив авторів ; за заг.ред. М. В. Ковалю. Київ : НУОУ, 2025. С. 36–44.
2. Ouellet E., D'Agata M., Stewart K. Deterrence in the 21st Century: Statecraft in the Information Age (Beyond Boundaries). Alberta, Calgary : University of Calgary Press, 2024. 400 p.
3. John Lewis Gaddis J. L. On Grand Strategy. London : Penguin Press, 2018. 384 p.
4. Ryan M. War Transformed: The Future of Twenty-First-Century Great Power Competition and Conflict Hardcover. Annapolis, Maryland : Naval Institute Press, 2022. 312 p.
5. Berzina I. From 'total' to 'comprehensive' national defence: the development of the concept in Europe // Journal on Baltic Security. 2020. Vol. 6, No. 2. P. 1–9.
6. Liwang H., Andersson K. E., Bang M., Malmio I., Tarnholm T. How can systemic perspectives on defence capability development be strengthened? // Defence Studies. 2023. Vol. 23, No. 3. P. 399–420.
7. Berzins J. Latvia: From Total Defense to Comprehensive Defense // Prism: a Journal of the Center for Complex Operations. 2023. Vol. 10, No. 2. P. 38–53.
8. Райтасало Ю. Фінський захист. Ліворуч від вибуху // Призма: журнал Центру складних операцій. 2023. Т. 10, Вип. 2. С. 78–91.
9. Koval M., Ivashchenko A., Telelym V. Hybrid warfare: strategies and countermeasures // Theoretical and applied aspects of the russian-ukrainian war: hybrid aggression and national resilience : monograph / M. Koval and others. Kharkiv: Technology Center PC, 2023. P. 4–19. ISBN 978-617-7319.
10. Rogulis D. From rhetoric to reality: Lithuania's total defence response to russian threats // Baltic Journal of Law & Politics. 2023. Vol. 16, No. 2. P. 176–193.
11. Bindu G., Jash A. China's Shift from CMI to MCF: Military Modernization and the Defense Industry at the Core Taipei // Issues and Studies. 2024. Vol. 60, No. 3. P. 1–30.
12. Liwång H. Future National Energy Systems, Energy Security and Comprehensive National Defence. *Energies*. 2023. Vol. 16, 6627. DOI: <https://doi.org/10.3390/en16186627>.
13. Dupuy T. N. Understanding War: History of Theory of Combat. Barnsley, South Yorkshire, England : Leo Cooper/Pen & Sword Books Ltd., 1992. 312 p. ISBN 10: 0850522935 / ISBN 13: 9780850522938.
14. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII : станом на 21.08.2025.
15. Marczuk K. P. Obrona totalna // Leksykon bezpieczeństwa wewnętrznego / W. Fehler, J. Piątek, R. Podgórskańska (eds). Szczecin, 2017. P. 340–341.
16. Lindgren F., Odlund A. Total Defence at the Crossroads : Offprint from Strategic Outlook 7. November 2017. URL: https://sldinfo.com/wp-content/uploads/2018/12/http_webbrapp.ptn_foi_se_pdf_cb1cc21f-26c9-4738-a70f-9c81b92c0744.pdf (дата звернення: 25.08.2025).
17. The Military Strategy of the Republic of Lithuania : Approved by the Order No. V-252 of the Minister of National Defence of the Republic of Lithuania, 17 March 2016. URL: <http://mepoforum.sk/wp-content/uploads/2018/04/Military-Strategy-Lithuania-2016.pdf> (дата звернення: 25.08.2025).
18. Basic National Defence Documents. The Republic of Estonia, Ministry of Defense. URL: <https://www.kaitseministeerium.ee/en/objectives-activities/basic-national-defence-documents> (дата звернення: 25.08.2025).
19. What Is Total Defence?. A Singapore Government Agency, 2021. URL: https://www.mindef.gov.sg/oms/imindef/mindef_websites/topics/totaldefence/about.html (дата звернення: 26.08.2025).
20. U.S. Congress. Assessing the Potential for Civil-Military Integration: Technologies, Processes, and Practices. OTA-ISS-611. Washington, D.C.:U.S. Government Printing Office, September 1994.
21. Peck M. These wargames explored drone attacks on US military bases. *Defense News*. Jul 25, 2025. URL: <https://www.defensenews.com/unmanned/2025/07/25/these-wargames-explored-drone-attacks-on-us-military-bases/> (дата звернення: 26.08.2025).
22. Burtsev D., Golod V. Taiwan's Civil Society Is Not Ready for War. Ukraine's civil society was well-prepared, psychologically and practically, for Russia's invasion. Taiwan's is not. *The Diplomat*. August 04, 2025. URL: <https://thediplomat.com/2025/08/taiwans-civil-society-is-not-ready-for-war/> (дата звернення: 26.08.2025).
23. Xi J. (2017, November 3). Full text of Xi Jinping's report at 19th CPC National Congress. Xinhuanet. URL: http://www.xinhuanet.com/english/special/2017-11/03/c_136725942.htm (дата звернення: 27.08.2025).
24. Kaichuang xinshidai junmin ronghe shendu fazhan xinjumian [Ff €] #7 FRE RAR SRE 46 J&# Æ a, Create a new situation in the new era of in-depth development of militarycivilian integration]. (2018).

- Xinhuaawang [#7 3 49, Xinhuanet]. URL: http://www.xinhuanet.com/politics/2018-07/16/c_1123133733.htm (дата звернення: 27.08.2025).
25. Wang L. [E 381. (2017, November 21). Tuidong junmin ronghe shendu fazhan (shenru xuexi guanche Xi Jinping xinshidai Zhongguo tese shehuizhuyi sixiang) [38 \$y € KARAR BEER GRAF ERBEN PERE FELEO), Indepth study and implementation of Xi Jinping Thought on socialism with Chinese characteristics for a new era and promote the in-depth development of military-civilian integration]. Renmin Ribao [AR B#k, Peoples Daily]. URL: <http://www.taiwan.cn/lilunpindao/lists/201711/12017112111869550.htm> (дата звернення: 27.08.2025).
26. People's Government of Fujian Province. (2021, August 9). Outline of the 14th Five-Year Plan (2021-2025) for national economic and social development and Vision 2035 of the Peoples Republic of China. URL: <https://www.fujian.gov.cn/english/news/202108/1202108095665713.htm> (дата звернення: 28.08.2025).
27. Pollpeter K., Allen K. W. (Eds.). (2012, June 14). The PLA as organization v2.0. China Aerospace Studies Institute. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/AD1082742> (дата звернення: 28.08.2025).
28. SIPRI Yearbook 2024 Armament, Disarmament and International Security. Stockholm : Oxford Press, 2024. 768 p.
29. How China Fights in Large-Scale Combat Operations. U.S. Army's Training and Doctrine Command (TRADOC), 2025 URL: https://www.army.mil/article/285395/how_china_fights_in_large_scale_combat_operation_s (дата звернення: 28.08.2025).
30. Comprehensive National Defence in Latvia, Ministry of Defense, 2019. URL: [https://www.mod.gov.lv/sites/mod/files/document/Comprehensive%20National%20Defence%20in%](https://www.mod.gov.lv/sites/mod/files/document/Comprehensive%20National%20Defence%20in%20) (дата звернення: 28.08.2025).
31. Декларація Вашингтонського саміту видана главами держав і урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Вашингтоні, округ Колумбія, 10 липня 2024 р. URL: nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_22768.htm (дата звернення: 28.08.2025).
32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України" : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2025

From Total to Comprehensive Defence: Searching for a Model for Ukraine

Annotation

Ukraine cannot afford a classic, costly model of strategic defence, where the full cycle of strategic planning – from strategy to armaments and resources – takes years. This creates conditions for the development of a unique model of national defence for Ukraine, one that is based not on existing military capabilities and resources, but on innovation and the widespread use of civilian resources and technologies in combat logic.

The article examines models of national defence from the end of World War II to the Russian Federation's war against Ukraine. It considers the gradual development of national defence models, taking into account the security environment that has existed since February 2022, and the practical aspects of implementing these models.

The study focuses on a comparative analysis of models and decisions adopted in the field of defence in different countries around the world. The study uses publicly available documents that define policies, strategies, concepts, and models of defence in the context of countering a superior enemy. The figures and trends related to the justification of the defence model are taken from open official sources. Analytical reports from foreign research centers on security and defence issues confirm the reliability of the results obtained and reinforce the argumentation.

The development of a modern and effective model of national defence for Ukraine is an interdisciplinary and complex problem. As a preliminary option, it is possible to combine individual elements from proven defence models of other countries. However, in the end, Ukraine will have to go its own way through trial and error in developing a model and establishing a modern defence. But before that, it is necessary to find answers to the problematic questions posed by the authors above and take into account the recommendations provided.

Keywords: national defence; defence model; transitional defence model; Strategic Defence; Total Defence; Civil-Military Integration (CMI); Military-Civil Fusion (MCF); Comprehensive Defence; Integrated Defence System.